

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ УНІВЕРСУМ У ФІЛОСОФСЬКО-ПОЕТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ Р. М. РІЛЬКЕ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (39) 2018

УДК 821.112.2–1(436)–029:1

Слоневська І.Б. Слов'янський культурний універсум у філософсько-поетичній концепції Р.М. Рільке; 9 стор.; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано глибокі зв'язки німецькомовного поета-модерніста Р. М. Рільке зі слов'янським світом, який відіграв важливу роль у духовному житті й творчій еволюції поета.

Розглянуто вплив подорожей Рільке Україною та Росією на становлення його філософсько-поетичної концепції; у цьому контексті зіставлено підходи до проблеми у вітчизняному та російському літературознавчих дискурсах. Акцентовано увагу на поетичній рецепції України та її культурних символів у творчості Рільке, передусім у збірці «Книга годин» («Часослов»).

Ключові слова: Р.М. Рільке, філософія діалогу, екзистенціалістські інтерпретації, езотеричне християнство, міфокритичний напрям, рецепція, слов'янський світ, філософсько-поетична концепція, «Часослов».

Постановка проблеми у загальному вигляді. Райнеру Марії Рільке випала доля стати свідком знаменної епохи на зламі ХІХ – ХХ сторіч, відтак і його ім'я, і його твори стали символом часу, сповненого буремними грозами війн та революцій, втіленням поетичного шляху як Пошуку втраченої гармонії, що викликає цілком зрозумілий інтерес сучасного читача. Рільке вирізняє висока поетична культура, безкомпромісність у питаннях творчості, духовна глибина, здатність сприймати культурні цінності різних епох і народів, що цілком корелюється з базовими положеннями сучасної філософії діалогу, розробленої М. Бубером, М. Бахтінім, В. Біблером – однієї з методологічних засад вивчення світової культури та літератури зокрема.

Один з провідних європейських інтелектуалів свого часу, Рільке дивовижним чином виявився тією людиною, на перетині особистості якого зійшлися життєві та творчі фокуси уваги мало не всіх великих творців ХХ століття: фатальна Лу Саломе Андреас, блискучий французький поет та мистецтвознавець Поль Валері, лауреат Нобелівської премії драматург Генріх Гауптман, австрійський поет-символіст Гуго фон Гофмансталь; французький та німецький письменники, лауреати Нобелівської премії Андре Жид та Томас Манн; австрійський драматург і есеїст-експериментатор Роберт Музіль, французький скульптор-імпресіоніст Огюст Роден, австрійський новеліст Стефан Цвейг – ось коло найближчого спілкування Р. М. Рільке. Він був особисто знайомий з Львом Толстим, Олександром Бенуа, Максимом Горьким, надихався філософією О. Болльнова, М. Хайдеггера, листувався з Б. Пастернаком, М. Цветаєвою, на його вірші писав музику Д. Шостакович, лекції про нього читав Г. Марсель.

Аналіз досліджень і публікацій... Вітчизняне та європейське рількезнавство має свою традицію і тісно пов'язане з тенденціями літературознавчого пошуку. Найглибшими дослідниками творчості Рільке на Заході є А. Герінг, Х. Гертц,

Р. Епельсхаймер, Р. Каснер, Й. Кірхграбер, Дж. Річард, Н. Фюрст, Х. Хольмут та ін.

У Росії найвідомішим дослідником Рільке вважається К. Азадовський. Проблеми творчості поета в різних аспектах аналізують В. Ахтирська, А. Березіна, І. Гуляєва, А. Карельський, В. Сергєєв.

В Україні авторитетним дослідником релігійно-філософських пошуків Рільке є Д. Наливайко, ґрунтовні розвідки належать Л. Кравченко, О. Ізарському, Є. Пеленському, М. Рудницькому, К. Шаховій; нові акценти у висвітленні проблеми внесли Є. Волощук, П. Іванишин, І. Лисенко, О. Ніколенко, П. Рихло.

У контексті нашої статті привертають увагу праці, в яких аналізується творчість Рільке в контексті його зацікавленості літературою і культурою країн поза межами німецькомовного, та навіть західноєвропейського культурного простору: адже відмінною рисою Рільке як особистості і художника, зазначає Т. Гуляєва, є його «співпричетність» до світової культури [2].

Особливо важливими для Рільке стали глибокі та тісні зв'язки зі слов'янським світом, який відіграв важливу роль у духовному житті й творчій еволюції поета.

Формулювання цілей статті... Метою статті є аналіз спадщини поета у контексті рецепції України та її культурних символів. Основне завдання полягає у з'ясуванні ролі українських вражень поета і їх відображення у його філософсько-поетичній концепції, сформованій після подорожі Україною та Росією.

Виклад основного матеріалу... Як відомо, Рільке – один з тих представників німецькомовної культури, які, продовжуючи традицію «батька європейської славістики» І. Гердера, відчували стійкий інтерес і симпатію до слов'янської культури, адже, за Гердером, саме слов'яни є представниками патріархальної культури мирних трударів, у характері та мирній діяльності яких втілювалася гу-

манність, котра притаманна людській природі і є вищим законом та вищою метою буття.

Прикметно, що у сучасному російському літературознавчому дискурсі акцентується теза щодо захоплення Рільке виключно російською культурою: ця ідея є ключовою в дисертаційних дослідженнях В. Сергеева («Філософсько-естетична своєрідність циклу «Сонети до Орфея» Райнера Марії Рільке»), В. Ахтирської («Пізня лірика Р. М. Рільке (проблеми поетики)»), І. Гуляєвої («Творчість Райнера Марії Рільке в діалозі з культурами Росії та Франції»), Н. Пігіної («Інтертекстуальність як фактор текстотворення в ліричних циклах Р. М. Рільке»). Цій темі присвячено навіть художній фільм «Рільке і Росія», який вийшов на великі екрани у 2017 році (режисер А. Александрова).

Т. Гуляєва, одна з найвідоміших російських сучасних дослідників Рільке, однозначна в своїх літературознавчих викладах: «Спілкування Рільке з російською культурою можна охарактеризувати як культурне збагачення – процес стимулювання творчої активності, використання духовних цінностей, створених іншою національною культурою. Відкинувши європейський практицизм і бездуховність, поет тяжіє до тих явищ російської культури, які здаються йому втіленням справжнього життя народу-художника, тісно пов'язаного з природою і Богом: до фольклору, *давньоруської* (курсив наш) літератури та мистецтва... [2]. Як видно з цитати, поняття давньоруська та російська культури дослідниця ототожнює.

Значно коректніше, з наукової точки зору, видається позиція відомого вітчизняного вченого Д. Наливайка, на переконання якого «те, що Рільке називав своїм «російським досвідом», «основою переживання й сприйняття світу», засновувалося не тільки на його власне російських, а й значною мірою на українських враженнях. Центром його широких «російських інтересів» була проблема «народу Русі» як носія особливого світосприйняття, заснованого на органічних зв'язках із природою й людьми, на зовсім іншій системі духовних і моральних цінностей [3, с. 183].

Тільки «Русь», вважає дослідник, може бути більш-менш відповідним означником тієї духовної реальності, котру Рільке відкрив і домислив, мандруючи по Східнослов'янщині, сприйнятої ним як цілісність, закорінена в народному світосприйманні й культур – філософії, як світ із «живою душею», з одухотворено-пантеїстичним перебуванням речей і буття [3, с. 184].

З цією позицією корелює А. Ізарський: «Рільке знайшов свою духову батьківщину в Україні – єдино можливий в Європі парадокс! – на послідовно майже називаній Росією Україні...» [5, с. 8].

Є. Пеленський тезу формулює ще однозначніше: якщо розглядати Україну не як частину Росії, а саме як Русь – це її давній етнонім, поширений і на Росію, то стане ясно, що для поета захоплення «Росією» відноситься власне не до Росії, а

до України, що лише випадково входила в склад Російської імперії» [7, с. 3].

З такої методологічної позиції ми проаналізуємо сторінки біографії та творчу спадщину великого поета-мислителя.

Як відомо, під впливом Лу Саломе, яка стає його захопленою супутницею, Рільке здійснює в 1899 і 1900 рр. дві поїздки в Росію та Україну, живе в Петербурзі, Москві та Києві, подорожує Дніпром, відвідує Л. Толстого, дружить з близьким Л. Толстому Пастернаком – старшим, художником і батьком знаменитого поета. Вільно володіючи російською мовою, він читає Толстого, Достоевського, Гоголя, Гаршина, Чехова, вірші Пушкіна, Лермонтова, Тютчева, Шевченка, російські білини за збіркою Рибникова та народні українські пісні, записані М. Максимовичем.

Майже двомісячна подорож Рільке Україною та Росією стала для поета знайомством з народною, «глибинною Руссю», її особливим світовідчуженням, яке виступало альтернативою не прийнятному для поета «західного» ділового і суєтного світу; своєрідною можливістю подолати західну «технократичність» і екзистенційну відчуженість людини.

Поет мандрує Дніпром «в край чудової України», пливе до Кременчука, відвідує могилу Тараса Шевченка в Каневі (до слова, поезія Шевченка вразила Рільке, який за час подорожі придбав «Кобзаря» і зберігав книгу у власній домашній бібліотеці протягом всього життя). Є авторитетні припущення, що вірш «Смерть поета» навіяний Тарасом Шевченком [4, с. 372].

Поетичним наслідком двох подорожей для Рільке є збірка «Книга годин» («Часослов»), написана у формі щоденника православного ченця. Три книги «Часослова» – «Книга про чернече життя», «Книга паломництва», «Книга про злидні і смерть» вийшли під однією обкладинкою в 1905 році. У «Часослові» вигадливо переплелися враження від подорожей Україною, певне захоплення німецькою містиккою та подекуди романтичні інтонації, він став своєрідним синтезом германської, романської і слов'янської культурно-поетичних традицій, остання з яких (слов'янська) має відображення в низці поезій, навіяних українськими враженнями.

Поет ставить перед собою завдання філософського осмислення світу. Багато віршів «Часослова» схожі на молитви. Ліричний герой безпосередньо говорить з Богом. Як зауважує О. Ніколенко, саме на українській землі поет знаходить бажаний приклад єднання людей, природи і Бога [6, с. 102].

Ці враження відбилися у вірші «В оцім селі стоїть останній дім...». Український пейзаж поет сприймає вписаним у безмежний космос, на тлі вселенського часу та простору, що корелюється з його новим світовідчуженням, яке сам Рільке вважав «дарунком Русі».

Яскраве враження на Рільке справив Київ, особливо Києво-Печерська лавра. У колі величних творінь людства – релігійній архітектурі Венеції, Рима, Флоренції, Пізи й Троїце-Сергієвої лаври – згадується в «Книзі годин», у поезії «Ти монастир Господніх ран», Києво-Печерська лавра, яка вразила поета під час його відвідин Києва.

Рільке, акцентує Д. Наливайко, не обмежувався безпосередніми враженнями від України, – він цікавився її історією, фольклором, літературою. Вивчав історію України, звісно ж, найбільше його вабила історія Київської Русі. Перлина давньоруської літератури – «Слово о полку Ігоревім» на все життя залишилася одним з найулюбленіших творів, а «Плач Ярославни» поет вважав найпрекраснішим місцем твору. У 1902–1904 роках Рільке переклав «Слово...» німецькою мовою, і цей переклад залишається й донині одним із найкращих. «Слово о полку Ігоревім», – стверджує Д. Наливайко, – Рільке переклав у тому ж ключі, в якому його перекладали українські чи російські поети ХХ ст., тобто сучасною німецькою мовою, не вдаючись до її архаїзації. Боян, легендарний давньоруський співець, про якого йдеться у «Сло-

ві», став для Рільке символом справжнього поета, «поета вічності»... він асоціювався у нього з кобзарями, яких він зустрічав під час мандрівки по Україні, – «сивий сліпець», який «співає про незору минувшину, вдаряючи по небагатьох віщих струнах», а «його брови вигинаються арками над незрячими очима», які, однак, прозрівають те, чого не бачать зрячі, – вічність і безмежність життя. Слід сказати, в цьому асоціюванні Бояна з кобзарями нема нічого несподіваного: «Слово...» було сприйняте Рільке в нерозривному зв'язку з українським фольклором, для нього це були внутрішньо єдині поетичні реальності [3, с.186].

Висновки. Подорожі 1899 та 1900 років стали для Рільке надзвичайно важливим кроком у становленні його світоглядно-поетичної концепції, філософському осмисленні світу, пізнанні слов'янського культурного універсуму, у якому поет вбачав «живий космос», єдність Бога, природи та людей. Усвідомлена сутність знайшла відображення у творчому спадку Рільке: це і переклади, і мистецтвознавчі статті, вірші і прозові твори, навіяні перебуванням на українській землі.

Література

1. Ахтырская В. Н. Поздняя лирика Р. М. Рильке (проблемы поэтики) : дис.... канд. филологических наук : 10.01.03 / Ахтырская Вера Николаевна. – Санкт-Петербург, 2002. – 251 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/pozdnyaya-lirika-rainera-marii-rilke-problemy-poetiki>
2. Гуляева Т. П. Творчество Райнера Марии Рильке в диалоге с культурами России и Франции : дис.... канд. культурологических наук : 24.00.01 / Гуляева Татьяна Петровна. – Саранск, 2006. – 151 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/tvorchestvo-rainera-marii-rilke-v-dialoge-s-kulturami-rossii-i-frantsii>
3. Наливайко Д. С. Шукаючи єдності зі світом і людьми: паломництво Рільке в Україну / Д. С. Наливайко // Компаративістика й історія літератури. – К. : 2007. – С. 366-388.
4. Наливайко Д. Шукаючи єдності зі світом і людьми. Рільке і Русь / Д. Наливайко // Дух і літера. – НаУКМА, 2001. – № 7–8. – С. 181-206.
5. Ізарський О. Рільке в Україні / О. Ізарський // Зарубіжна література. – 2003. – № 36. – С. 6-8.
6. Ніколенко О. Вивчення поезії ХХ ст. в школі : Гійом Аполлінер, Райнер Марія Рільке : посібник для вчителя / О. Ніколенко. – Харків : Ранок, 2003. – С. 86-109.
7. Пеленський Є. Рільке і Україна / Є. Пеленський // Зарубіжна література. – 2003. – № 36. – С. 8.

Ирина СЛОНЕВСКАЯ

СЛАВЯНСКИЙ КУЛЬТУРНЫЙ УНИВЕРСУМ В ФИЛОСОФСКО-ПОЭТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ Р.М. РИЛЬКЕ

Аннотация. В статье проанализированы глубокие связи немецкоязычного поэта-модерниста Р. М. Рильке со славянским миром, который сыграл важную роль в духовной жизни и творческой эволюции поэта.

Рассмотрено влияние путешествий Рильке по Украине и России на становление его философско-поэтической концепции; в этом контексте сопоставлены подходы к проблеме в отечественном и русском литературоведческом дискурсе. Акцентировано внимание на поэтической рецепции Украины и ее культурных символах в творчестве Рильке, прежде всего – в сборнике "Книга часов" ("Часослов").

Ключевые слова: Р.М. Рильке, философия диалога, экзистенциалистские интерпретации, эзотерическое христианство, мифокритическое направление, рецепция, славянский мир, философско-поэтическая концепция, «Часослов».

Iryna SLONEVS'KA

SLAVIC CULTURAL WORLD IN RILKE'S PHILOSOPHICAL AND POETICAL CONCEPT

Resume. The article analyzes deep connection between German modernist poet Rilke and the Slavic world, which played an important role in the spiritual life and the creative evolution of the poet.

It is emphasized that Rilke continued the tradition of the 'father of European Slavic studies' Herder and experienced strong interest and sympathy to the Slavic culture as to patriarchal and traditional culture.

Rilke's visits to Ukraine and Russia are viewed as dealing great influence on the formation of his philosophical and poetic concept. According to this context approaches to the problem in Ukrainian and Russian literary discourses are compared.

Special attention is paid to poetic reception of Ukraine and its cultural symbols in the works of Rilke, especially in the book 'Book of Hours' ('Chasosliv').

Key words: R.M. Rilke, the philosophy of dialogue, existentialist interpretation, esoteric Christianity, reception, Slavic world, philosophical and poetic concept, 'Book of Hours'.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2018 р.

© Слоневська І.Б., 2018

Слоневська Ірина Борисівна – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри зарубіжної літератури та культурології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).